

Norbert Elias

Mozart – sociologija jednog genija

Zagreb, Naklada Jesenski i Turk, Hrvatsko sociološko društvo, 2007., 135 str.

Posthumno objavljeni fragmenti njemačkog sociologa Norberta Eliasa o Wolfgangu Amadeusu Mozartu nakon osamnaest godina doživjeli su i svoje hrvatsko izdanje. Za razliku od većine knjiga koje se bave Mozartovim životom ili djelom, knjiga *Mozart – sociologija jednog genija* oslikava društvene i psihološke okolnosti pod kojima nastaje fenomen Mozarta. Autor nam donosi iscrpnu analizu dvorskog života tog vremena te na jedan duboko ljudski, ali pri tome i znanstveni način, progovara o velikom skladatelju.

U Predgovoru, svojevrsnom vodiču kroz knjigu, Ognjen Čaldarović apstrahira osnovne aspekte Eliasa psihološko-sociološkog portreta: Mozartovu osobnost, ulogu oca, pojam nadarenosti, stvaralački proces skladanja, odnos prema radu, ustroj tadašnjeg (dvorskog) društva, glazbene i društvene kanone, te na koncu, okolnosti vezane uz njegovu smrt.

Drugi dio knjige čine Eliasi *Sociološki ogledi o Mozartu* u kojem sami naslovi upućuju na jednu vrstu psihološke analize. U prvom poglavlju, *Odustavši od sebe, pustio se da padne*, Elias počinje analizu Mozarta od trenutka njegove smrti. Autor podvlači neke osnovne psihološke crte Mozarta koje su za njega imale kobne posljedice: gubitak vjere u naklonost publike i svoje žene Constanze. Elias smatra da je gubitak tih dviju ključnih pokretačkih sila postao razlog njegova odustajanja od samog sebe. Autor se osvrće i na ugrađen manjak ljubavi, odnosno samopoštovanja, kao dodatan uzrok Mozartovoj tragediji.

U drugom poglavlju ovog dijela knjige, *Građanski glazbenici u dvorskom društvu*, Elias daje opsežnu sliku sociopovijesnog konteksta u kojem je djelovao Mozart. Zaključuje kako velika djela nastaju “uslijed dinamike sukoba između kanona starijih slojeva i novijih koji se uzdižu”. Sukob aristokracije dvora i građanstva u drugoj polovici 18. stoljeća svrstava se ponaosob pod šire značenjske pojmove kao što su civilizacija i kultura (o njima Elias opširnije piše u drugim djelima)¹. Za Eliasa Mozartova je sudbina upravo paradigmatička za vrijeme u kojem silnice između

---

¹ Elias, N. (1996). O procesu civilizacije. Zagreb: Antibarbarus.

vladajuće aristokratske strukture te njome nametnutog ukusa (posebice u glazbi i arhitekturi) i građanskih *outsajdera* postaju sve opipljivije.

Mozartova je uloga u dvorskom društvu bila podvojena. S jedne strane preuzima njihove kanone dok s druge pripada jednom novom građanskom sloju. Sukladne tomu su i njegove emocije koje predstavljaju amalgam želje za identifikacijom i ogorčenosti prema tom istom društvu. Vrhunac revolta protiv nametnute socijalne prilagodbe vidljiv je kroz otkaz od strane salzburškoga kneza-nadbiskupa, a dobiva ga u obliku udarca nogom. Osim sociološkog mikroportreta Elias se osvrće i na širi kontekst – ocrtava mikrosukob Mozarta i salzburškog kneza-nadbiskupa kao odraz procesa koji se tada javljaju u Njemačkoj.

Elias upozorava kako je pojednostavljivanje povijesnih događanja i isključivo promatranje Mozartova sukoba s aristokracijom kroz prizmu slabljenja aristokracije pogrešno jer se aristokracija u tim dijelovima Njemačke održala tijekom cijeloga Mozartovog života. Za razliku od centralistički ustrojenih Engleske i Francuske gdje umjetnici nisu imali puno izbora, u Italiji i Njemačkoj jača konkurencija zbog mnoštva dvorova, te sukladno tomu i broja namještenja. Zahvaljujući navedenoj situaciji broj umjetnika u ovom dijelu Europe znatno je veći pa se umjetnici usuđuju i pobuniti jer nisu osuđeni na jednog poslodavca.

U sljedećem poglavlju, *Mozartov korak prema "slobodnom umjetniku"*, Elias se najviše bavi sintagmom slobodnog umjetnika. Iako je Mozart otišao s mjesta dvorskog službenika, i dalje je zavisao o dvoru, i to na nekoliko razina. U to doba ono što možemo nazvati glazbenim tržištem tek je u svojim začetcima, pa je odluka o slobodi u najmanju ruku riskantna. Mozart u početku uživa naklonost plemićkih kuća. Međutim, kad se doznaje da nije skladatelj po ukusu cara, plemićke mu kuće zatvaraju svoja vrata. Tragediju Mozartu donosi i njegov vrijednosni sud po kojem je opera najviše rangirana u glazbi, što je istovremeno i sud dvorskog *establishmenta*. Kao i drugdje, i ovdje se iskazuje Mozartov ambivalentan odnos prema aristokraciji. S jedne strane prezire njihov neukus i bahati odnos dok s druge strane preuzima njihove vrijednosne sustave, te žudi za njihovim priznanjem. Kao ilustraciju odnosa umjetnika i njegove publike, autor navodi primjer Beethovena koji je uživao puno veće slobode u svom stvaranju. Dok Mozart još uvijek stvara tzv. "patronažnu" umjetnost, Beethoven sklada platežno sposobnoj publici. Međutim, Elias upozorava kako je ovaj proces tek rezultat promjene odnosa moći koju umjetnik zadobiva nad svojom publikom.

U sljedećem poglavlju, *Umjetnost zanatlija i umjetnika*, Elias se detaljnije bavi razlikom umjetničke i zanatske umjetnosti. Ističe kako ključnu razliku čini utjecaj kanona nalogodavca koji djeluje kao okvir umjetničkog oblikovanja te prevladava nad osobnom umjetničkom fantazijom. U fazi umjetničke umjetnosti stvaratelj je socijalno izjednačen sa svojom publikom, a krajnji je domet ovakvog vida umjetnosti onaj u kojem su umjetnici superiorni svojoj publici, te na taj način usmjeruju kanon umjetničkog stvaranja. Navedeni proces ne treba gledati izolirano, nego u sklopu šireg procesa društvene diferencijacije i individualizacije, a time i izmjene

strukture i odnosa proizvođača i potrošača umjetnosti. Ova se promjena zrcali i u umjetnikovoj samosvjesnosti – dok je u zanatskoj umjetnosti ona zanemariva, u umjetničkoj se javlja kroz veći stupanj individualizacije osjećaja i samopromatranja, kako u proizvodnji tako i u recepciji. Takva okrenutost umjetnika sebi dopušta inovacije i odmake od prihvaćenih kanona.

Sljedeće poglavlje, *Umjetnik u čovjeku*, bavi se pitanjima na temelju kojih će formalnih kvaliteta Mozartova djela postati društveno priznata umjetnost. Elias osporava tezu kako je sazrijevanje “genijalnog dara” samostalan “unutarnji” proces nezavisan za sazrijevanje i osobe. Autor ukazuje i na nužnost istraživanja veze između umjetničkog djela i društva u kojem to djelo nastaje. Elias kritizira općeprihvaćeno mišljenje o “prirođenom geniju”, te se bavi aspektom sublimacije kod Mozarta. Uzrok tako jake skladateljeve sublimacije pronalazi u Mozartovu ocu – Leopoldu Mozartu, te njegovoj žudnji za ispunjenjem vlastite egzistencije koje pronalazi u svom sinu. U ovom poglavlju Elias povezuje stvaralački čin s društvom poentirajući kako umjetnikova fantazija oblikovanjem u materiju izmiruje uzajamnu napetost te, osim što postaje integralni dio djela, postaje i poruka, odnosno “objekt moguće rezonancije kod drugih”. Mozart je svoju nadarenost doživljavao kao obvezu, što opet ide u prilog teoriji o neraskidivosti Mozarta umjetnika i Mozarta čovjeka, te svjedoči o savjesti koja nikome nije prirođena, nego se stječe u društvu i kroz društvo.

U poglavlju *O razvoju genija* Elias pokušava rasvijetliti sociološke aspekte koji utječu na razvoj Mozartova talenta. Sudbina mladog Mozarta zarana se razlikuje od sudbine većine djece dvorskih službenika. Već kao malen dječak na turneji je s ocem i obilazi veće europske prijestolnice. Izbačen iz uobičajenog kruga ljudi (dvorski slastičar i dvorski trubač) komunicira s “vrhom” aristokracije, a osim nje upoznaje (neke samo dijelom, ali mnoge i likom) najveće skladatelje svoga vremena. Gdje god se pojavi predstavlja senzaciju te ga svi koji drže do sebe moraju i vidjeti. Tako će izgledati Mozartov život sve do njegove 21. godine. Preko tih “gostovanja” obitelj se i financirala. Međutim, kako su djeca rasla, prihodi su se smanjivali. Elias se u ovom poglavlju ponovno osvrće na Mozartovu želju za ljubavi, koja je, kako Elias pretpostavlja, urodila nesigurnošću. Kao ključnu figuru koja je djelovala na razvoj genija, autor opet izdvaja Mozartova oca Leopolda Mozarta. Opisuje ga kao inteligentnoga, racionalnog čovjeka, sklonog depresijama i izrazito autoritativnog koji je s gađenjem prihvaćao službu dvorskog glazbenika, a životni smisao crpio iz sinova umijeća. Elias dovodi u vezu očevu veliku potrebu za smislom i Mozartovu za ljubavi i naklonošću, te kao rezultat te povezanosti razvoj djetetova talenta u smjeru koji je želio otac. Osim čulnog poticaja, Mozart je od svog oca primao sistematske pouke već od treće godine života. Očeve pouke te upoznavanja s djelima vodećih skladatelja toga vremena obrazovanje je kakvo je malo tko imao prilike tada steći.

Sljedeće poglavlje, *Mozartovo mladenačko doba – između dvaju socijalnih svjetova*, bavi se Mozartom u dobi oko njegove dvadeset prve godine. Elias opisuje Mozarta kao biće potpuno ovisno o ocu – Leopold Mozart upravlja njegovim finan-

cijama, pakira stvari za put, brine se oko svih praktičnih pitanja. Leopold Mozart polaže sve na uspjeh svoga sina, čija slava s godinama jenjava – prestaje biti dijete, a time i “čudo od djeteta”. Leopold Mozart nada se stalnom sinovom namještenju na nekom dvoru. Međutim, dokoličarska vladajuća klasa od glazbe kao i od svega traži zabavu. Mladi virtuoz predstavlja senzaciju nekoliko tjedana, a nakon toga aristokracija se okreće novim izvorima zabave. Elias smatra kako ni stariji ni mladi Mozart nisu bili svjesni strukturnih posebnosti dvorskoga društva.

Osim nerazumijevanja tih posebnosti, Mozartu nije išlo u prilog (za uspjeh na dvoru) što nikada nije svladao dvorsko umijeće ophođenja. Bio je izravan, često je znao i izgovarati grube i neumjesne riječi, te je kao takav bio *outsajder* u kojem se s vremenom razvijao sve veći inat i prezir prema dvoru. Taj se prezir, navodi Elias, može tumačiti i kao pobuna protiv oca koji se usprkos negativnom stavu, vladajućem poretku ipak pokoravao.

Elias piše i o Mozartovim pomalo bizarnim šalama. Oспорavajući karakter tih šala, autor smatra kako ga treba promatrati u duhu vremena u kojem su šale s analnim i oralnim motivima bile općeprihvaćene među mladima iz nižih društvenih slojeva, što i potkrepljuje primjerima.

Elias ističe dihotomiju njegovog neglazbenog nastupa, koji je u svemu protivan dvorskom ophođenju, te glazbenog izričaja koji je posve dvorski – kanonski, iako u tom poštivanju kanona Mozart kroz svoju fantaziju bitno nadmašuje razumijevanje aristokratske publike.

Mozartov odnos prema ženama isto je podvojen. S jedne strane nalazi se krug žena poput njegove majke, sestre i rođakinja s kojima Mozart dijeli svoje bizarne šale, s druge su pak strane žene iz višeg sloja – Mozartove učenice u koje se on redom zaljubljuje, ali su mu nedostupne. O svijesti različitog pristupa prema ženama svjedoče i dva pisma, Elias ih prenosi u svojoj knjizi, u kojima Mozart koristi dva potpuno drugačija stila (ozbiljan i vulgaran) kako bi pokazao svoju zaljubljenost.

Mozartov revolt – od Salzburga do Beča, kao i sljedeća dva poglavlja, zasebna su cjelina u kojoj Elias opisuje Mozartov sukob sa salzburškim dvorom. Nakon neuspješnog traganja za boljom pozicijom, Mozart prihvaća posao dvorskog orguljaša na dvoru svoga oca. Uz ostale obveze, Mozartova je dužnost bila svaki se dan javiti na dvor – no, Mozart to nije poštivao. Elias se u ovom poglavlju pomno bavi odnosom grofa Colloreda i buntovnog Mozarta. Mozart otkazuje službu koja mu donosi siguran prihod i s nadom se okreće Beču. Osim želje za uspjehom, tu je i mlada kći gospode Weber, njegove stanodavke, za koju Leopold Mozart opravdano sumnja da je jedan od razloga sinova otkaza. Mozart se oglašuje na poziv oca da se vrati u Salzburg i izmiri s grofom, pa zaključujemo da je pobuna protiv grofa ujedno i pobuna protiv očeva autoriteta. Mozart je svjestan da mu predstoji borba za pronalazak stalnog namještenja, ali svijest o vlastitom umijeću daje mu snagu. Elias Mozartov revolt smatra ključnim u nastajanju njegovih velikih opera koje stvara nakon prekida sa salzburškim dvorom jer bi ga ostanak primorao na “zanat-

sku umjetnost” – stvaranje skladbi po potrebi maloga dvora. Mozartov revolt odraz je sazrijevanja i osobe i umjetnika, smatra Elias, te osporava ideju o umjetničkom geniju koji se može razviti u socijalnom vakuumu.

Vrhunac emancipacije: Mozartovo vjenčanje poglavlje je u kojem Elias u kratkim crtama piše o financijskom i emotivnom značenju tog vjenčanja u obitelji Mozartovih. Mozartova ženidba s Constanzom Weber za Eliasa je vrhunac skladateljeve emancipacije jer predstavlja suprotnost svemu čemu ga je otac vodio. Iako Mozart obećava polovicu svojih primanja kad nađe trajno namještenje, otac sinu nikada neće oprostiti taj potez.

Na kraju knjige nalazimo *Plan – Mozartova životna drama u natuknicama* u kojemu su izloženi ključni elementi kojima se bavi ova studija te *Dvije bilješke*, vrlo kratko poglavlje u kojem autor piše o Mozartovom Gudačkom kvintetu u g-molu, s naglašenom aluzijom na skladatelja.

Mozart – sociologija jednog genija kaleidoskopska je ilustracija umjetnika i njegovog statusa u dvorsko-aristokratskom ozračju druge polovice 18. stoljeća. Osim slikovite studije dvorskoga života, odnosno socioloških i psihičkih čimbenika koji su utjecali na Mozartovu tragediju, autor nas snagom argumenata uvjerava u neraskidivost umjetnika i njegova djela. Kroz fragmentarne studije dobivamo vrlo detaljan prikaz sazrijevanja mladog Mozarta u velikog umjetnika koji prati pobuna prema autoritetu dvora i oca. Mjestimice se čini kao da je Elias kontradiktoran, što je vidljivo kada govori o pismima i Mozartovom nepoštivanju dvorskog načina ophođenja. Međutim, upravo time dobiva se osebujna slika jedne kompleksne osobe čiji način ophođenja nije ovisio o pravilima etikete, nego o motivaciji u danoj situaciji. Čitatelja može zasmetati fragmentarnost studije, koja se najviše zrcali u nedovršenosti posljednjeg poglavlja, pa onima koji žele znati što bi Elias dalje pisao kao poticajna utjeha ostaje njegova parafraza Wittgensteina sa samoga kraja knjige: “O čemu se ne može govoriti, za tim valja tragati”.

Klara Bilić Meštrić
Zagreb